

УДК 141.2(477)"1722/1794"17.022.1]:37.091.4(477)

© Білик В. М., Цапко А. М., Ялліна В. Л., 2024.

<https://orcid.org/0000-0002-9823-6956>

<https://orcid.org/0000-0001-5629-4448>

<https://orcid.org/0000-0001-9987-8021>

<https://doi.org/10.34142/23128046.2024.56.01>

**В. М. Білик,
А. М. Цапко,
В. Л. Ялліна**

Г. С. СКОВОРОДА ПРО ЖИТТЄВІ ЦІННОСТІ

Впродовж багатьох років спадщина Г. С. Сковороди не втрачає своєї актуальності, не перестає привертати увагу численних науковців, громадських діячів, освітян, надалі залишається невичерпним джерелом удосконалення педагогічної теорії і практики у різні періоди розвитку українського суспільства. На етапі соціальних трансформацій в Україні філософські й педагогічні твори Г. Сковороди відкривають у контексті сучасних викликів демократичні, гуманістичні ідеї освіти, навчання й виховання молоді. Ключові ідеї, які покладено в основу Нової української школи, знаходять свою схожість і серед педагогічного доробку філософа (спрямованість на потреби учня, яка базується на формуванні компетентностей, необхідних для успішної самореалізації молодого людини в суспільстві; наскрізний процес виховання; умотивований вчитель, «педагогіка партнерства» тощо).

Мета статті – проаналізувати та представити погляди Г.С. Сковороди на життєві цінності, які можуть сприяти впровадженню морально-світоглядних принципів його педагогіки в сучасний освітній процес України.

У роботі виділено поради філософа щодо формування особистості «істинної», вільної людини, що має бути різнобічно розвинутою, щасливою, корисною для суспільства («щастя людини не у багатстві, здоров'ї, а у гармонії душі»; «людина має володіти високою гідністю, не плазувати ні перед ким, не ставати на коліна, дбати як про тіло, так і душу, і тільки так можна стати щасливим»; «лише завдяки самопізнанню, освіті, науці, вільній і корисній праці, якою займатися відповідно «натурі», можна стати щасливою людиною»).

У статті також відзначено, що Г. Сковорода цінував гармонію між людиною та природою, вважаючи, що природний світ є джерелом натхнення та духовного зростання. Він закликав людей до простого життя, вільного від надмірностей та марнотратства. Його вчення про дружбу також становить важливу частину його філософії. Сковорода наголошував на глибокому значенні істинної дружби, яка ґрунтується на спільних інтересах та духовній близькості.

Отже, життєві цінності Г.С. Сковорода зосереджуються навколо ідеї сродної праці, внутрішньої свободи, гармонії з природою та цінності істинної дружби. Ці концепції надають людині можливість досягти щастя та повноти життя.

Ключові слова: Григорій Сковорода, педагог, філософ, життєві цінності, формування особистості, щастя, внутрішня свобода.

Bilyk V. M., Tsapko A. M., Yallina V. L. H. S. Skovoroda about life values.

For many years, the legacy of H.S. Skovoroda has not lost its relevance; it does not cease to attract the attention of numerous scientists, public figures, and educators and remains an inexhaustible source of improvement of pedagogical theory and practice in various periods of the development of Ukrainian society. At the stage of social transformations in Ukraine, the philosophical and pedagogical works of H. Skovoroda reveal democratic, humanistic ideas of education, training, and upbringing of youth in the context of modern challenges. The fundamental concepts, which are the basis of the New Ukrainian School, find their similarities among the pedagogical work of the philosopher (focusing on the needs of the student, which is based on the formation of competencies necessary for the successful self-realization of a young person in society; the end-to-end process of education; a motivated teacher, "partnership pedagogy » etc.).

The purpose of the article is to analyze and present H.S. Pans's views on life values, which can contribute to the introduction of moral and worldview principles of his pedagogy into the modern educational process of Ukraine.

The work highlights the philosopher's advice on the formation of the personality of a "true," free person, who should be versatily developed, happy, and valuable for society ("a person's happiness is not in wealth, health, but in the harmony of the soul"; "a person should have high dignity, do not bow before anyone, do not kneel, take care of both body and soul and only in this way can you become happy"; "only thanks to self-knowledge, education, science, free and useful work, which should be done according to 'nature' you can become a happy person").

The article also noted that H. Skovoroda valued the harmony between man and nature, believing that the natural world is a source of inspiration and spiritual growth. He urged people to live a simple life, free from extravagance and extravagance. His teaching on friendship also forms an important part of his philosophy. Skovoroda emphasized the deep meaning of true friendship, which is based on common interests and spiritual closeness.

Thus, the life values of H.S. The pans center around the idea of hard work, inner freedom, harmony with nature, and the value of true friendship. These concepts provide a person with the opportunity to achieve happiness and fullness of life.

Keywords: Hryhoriy Skovoroda, teacher, philosopher, life values, personality formation, happiness, inner freedom.

Вступ. Сучасний ринок праці очікує конкурентоспроможних, активних, креативних, освічених особистостей, здатних успішно вирішувати життєві та професійні проблеми, творчо співпрацювати. Для підготовки сучасного вчителя, спроможного виховати підготовлених до життя людей, доцільно звернутися до спадщини відомих мислителів, зокрема до поглядів Григорія Савича Сковороди.

Наскільки сучасним залишається видатний мислитель у реаліях сьогодення? Деякі ідеї, які покладено в основу Нової української школи, знаходять свою схожість серед педагогічного доробку філософа. Оновлений зміст освіти, який спрямований на потреби учня, базується на формуванні компетентностей, необхідних для успішної самореалізації молодого людини в суспільстві, наскрізний процес виховання, умотивований вчитель, «педагогіка партнерства» та інше, так чи інакше знаходимо серед творчих думок Г. Сковороди.

У ході дослідження встановлено, що порушена нами проблема була й залишається актуальною і обговорюється у наукових колах. Осучаснені погляди Г. Сковороди знаходимо у доробку українських фахівців: І. Верещак, А. Гудими, О. Любара, М. Стельмаховича, Л. Ткаченко, Д. Федоренко та ін.

Мета статті – визначити у контексті творчої спадщини Г. С. Сковороди погляди на життєві цінності, які можуть сприяти впровадженню морально-світоглядних принципів його педагогіки в сучасний освітній процес України.

Методи дослідження. Для збору інформації та викладення теоретичного матеріалу було використано методи дослідження: аналіз, синтез, узагальнення.

Результати. Мандрівник за покликом душі, філософ відкрив для себе таємничу скарбницю, що зветься «життя». Його «мистецтво жити» захоплювало сучасників і сьогодні не залишає байдужими науковців, вчителів, студентів, школярів. Відомий діяч Г. Хоткевич відзначив, що праці Г. Сковороди – «це не тільки матеріал для читання», а скарб, практичний

порадник, як легко і скоро можна навчитися жити і стати щасливим (Khotkevych, 1997).

Неабияку цінність, як свідчить аналіз творчого доробку просвітителя, мають поради щодо формування особистості «істинної», вільної людини, що має бути різнобічно розвиненою, щасливою, корисною для суспільства.

Життєвий шлях, просвітницька діяльність підтверджують упевненість педагога, що щастя людини не у багатстві, здоров'ї, а у гармонії душі. У багатьох байках і притчах він підкреслює, що щастя у середині нас, розкриває сутність понять щастя, премудрості, добродійності. «Щасливий, хто мав змогу отримати щасливе життя. Але значно щасливіший той, хто вміє ним користуватись...», – вважав Григорій Савич (Aforyzmy Hryhoriia Skovorody, n. d.).

Педагог підкреслював, що людина має володіти високою гідністю, не плазувати ні перед ким, не ставати на коліна, дбати як про тіло, так і душу, і тільки так можна стати щасливим. У своїй праці «Начальная дверь ко христіанському добронравію», написаній у 1766 році, він звертався до молодого шляхетства Харківської губернії, підкреслював, що лише завдяки самопізнанню, освіті, науці, вільній і корисній праці, якою займатися відповідно «натурі», можна стати щасливою людиною (Druhanova & Bilyk, 2019). Для досягнення гармонії, на його погляд, важливо спиратися на життєву ініціативу людини, знаходження через серце вірного життєвого шляху (Zhyttia ta tvorchist H. Skovorody, n. d.).

Отже, розуміння Г. Сковородою щастя лежить у пізнанні себе, своєї природи, побудови своєї долі завдяки «сродній» праці (Ushkalov, 2004). Для твоєї душі один тільки робітник – сам ти (Khotkevych, 2019).

Зауважимо, що у центрі вчення Г. Сковороди знаходиться ідея природовідповідного виховання. Що, як не природа – істинна, всенародна учителька, яка сама все знає, здатна розкрити талант, то їй не потрібно заважати. Разом з тим, розвиток особистості не можна пускати доволі, необхідно допомагати долати перепони, що виникають на її шляху.

Мандрівний філософ захоплювався природою і був близьким до неї. Як згадують його учні, кожний захід чи схід сонця наповнював душу Г. Сковороди радістю, він повторював при цьому: «Дякую Богові, що потрібне зробив нетяжким, а тяжке непотрібним» (Khotkevych, 2019). У вислові свободи Г. Сковороди можна вбачати вияв європейської старої культури, і вияв питомих рис складу українця, якому притаманне «прагнення до свободи в різних розуміннях цього слова».

Філософ визначав свободу як душевний спокій, що «характерний для мудрого чоловіка» (Ushkalov, 2004). Автономною рисою філософування та життєвого шляху Г. Сковороди дослідники спадщини пропонують відзначити «свободотворчість», і водночас вважати її складовою його «мистецтва життя», його самотворення. «Ні про що не турбуватись, ні за чим не турбуватись – значить, не жити, а бути мертвим, адже турбота – рух душі, а життя – се рух», писав Г. Сковорода (Aforyzmy Hryhoriia Skovorody, n. d.).

Цінним є вчення Г. Сковороди про подвійну природу людини, в якому він підкреслював, що у справжніх людей «внутрішня» натура переважає «зовнішню». Він звертав увагу на те, що через серце здійснюється самовдосконалення людини. Тільки завдяки своєму серцю людина може залишатися собою. Педагог підкреслював, що в дитячому серці є щось чудове та дивне, що зможе вберегти потім дитину від суєтного світу. Тому, він наголошував на необхідності правильно виховувати дитину. Природне виховання необхідно спрямовувати не на розум, інтелект, волю, чи почуття, а саме на серце, з якого зростає усе духовне життя людини. Надання освіти, привчання до праці, на думку Г. Сковороди, могло дати душевний спокій, постійне щастя (Skovoroda, 1973).

Проведений науковий пошук показав, що видатний просвітитель висловлював своє особливе ставлення до розвитку розуму, який, за його думкою, формує людину, демонструє перевагу людської особистості над живими істотами. Адже, думка є справжнім началом, скарбом людським. Г. Сковорода наполягав, що наша тілесна природа залежить від розуму,

підкреслював, що наші «...роздуми помірковані, перевірені, активні,... вони керують людиною в її житті» (Kovalynskyi, 2005).

Слушним здається його твердження, що розум потребує постійного вправлення, інакше він повернеться до поганого. Нудьга спричиняє шкоду здоров'ю, втрачається бадьорість, з'являються хвороби, душевна туга (Skovoroda, 2011). Щоб запобігти цьому філософ пропонував пізнання себе. Саме через осягнення внутрішнього світу розуміється навколишній світ. Важливу роль у цьому відіграє вивчення різних наук. Г. Сковорода підкреслював, що розум ніколи не залишається пасивним, потребує постійного заняття, тренування та засвоєння нових знань. Особливу роль у підтримці пізнавального інтересу освітянин відводив здібності дивувати. Педагог наголошував на необхідності вчити прекрасному, тому, що може допомагати у житті і праці.

Зазначимо, що ідея могутності розуму, який спрямований на пізнання світу, засвоєння науки, як знаряддя мудрості, у Г. Сковороди тісно пов'язана з питаннями щастя і особистої свободи. Шлях до щастя як спорідненої, відповідної «натурі» вільної і корисної для суспільства праці лежить через самопізнання, освіту, науку (Druhanova & Bilyk, 2019). У своїх притчах, байках, філософських роздумах Г. Сковорода підіймав питання нагальної потреби реформування змісту освіти, пропонував розкривати сторінки цікавого, які допоможуть людині усвідомити себе як частину світу, спрямують до вибору праці згідно свого покликання. Для розуміння істинного щастя необхідно людину виховувати у мирі та премудрості. У розв'язанні проблеми змісту освіти, мислитель спирався на принципи природовідповідності, «сродності», народності: освіта має бути народною, доступною і безкоштовною для всіх дітей.

Варто зауважити, що пошук справи свого життя, відповідно до природних талантів, здібностей, було центральною темою спадщини просвітника. Знайти працю, що буде приносити користь, духовну радість, задоволення, є життєвою задачею людини. «Сродність» дана як заготовка, яку

необхідно обробити у процесі життя, відшліфувати властивості, виявити здібності. Педагогом підкреслюється індивідуальність кожної людини. Засуджує Г. Сковорода неробство, ледарство, прагнення до суєтних втіх (пияцтво, гра в кості, танці, навіть перебування у війську).

Погляди Г. Сковороди щодо ролі освіти в житті людини розкривають його ставлення до вивчення інших мов. Сам він захоплювався працями античних авторів – Аристотеля, Вергілія, Горація, Демосфена, Діогена, Платона, Плутарха, Цицерона та інших, і пропонував своїм учням знайомитися зі спадщиною видатних філософів, та вивчати стародавні мови – грецьку і латину. В той же час наголосимо, що з пошаною ставлячись до інших мов, педагог із засудженням ставився до тих, хто без потреби заміняв іноземною рідну мову. Важливим було виховання любові до рідної мови, включення її до викладання у школі, бесіди з учнями. У зв'язку з цим для учнів Харківського колегіуму педагог переклав байку Езопа про музиканта Вовка (Kovalynskyi, 2005).

За поглядами Г. Сковороди, не можна відчувати всієї краси життя, природи, людини, не вивчаючи «грецькі музи», «музику...», «живописну хитрість». Він сам складав пісні, грав на багатьох музичних інструментах, співав. Педагог наголошував, що музика ще має велике лікування у скорботі, втіху у печалі і забаву для щасливих.

Велике значення у формуванні розуму мислитель приділяв художній літературі, яка може стати як засобом оцінювання себе, оточуючого світу, так і джерелом задоволення, натхнення людини. Залишаючи настанови учневі, він звертав увагу на необхідність не гнатися за прочитанням великої кількості книг, а обирати найкращі. Крім того, Г. Сковорода радив частіше перечитувати найкращих авторів, тобто «...читати не так багато щодо кількості, як багато щодо якості» (Kovalynskyi, 2005).

Філософ був переконаний, що уваги вимагає вивчення історії, цінував глибокі та всебічні відомості цієї науки. До змісту освіти Г. Сковорода

включав медицину, хімію, математику, механіку, фізику, економіку, мораль тощо (Kovalynskyi, 2005).

Аналіз історико-педагогічних джерел дозволяє стверджувати, що філософ попереджав, знання від вад уберегти не можуть. Тим самим він пропонував поєднувати розумове виховання з моральним, тому що без цього освітній процес є штучним, удаваним. На його думку, істинне виховання проявляється як єдність доброчестя та істини (Trotsky, 2007). Тому він визнавав розумову діяльність джерелом моральних почуттів, що облагороджують серце, і закликав до гармонії розуму і волі.

На думку Г. Сковороди, науку необхідно поєднувати з етикою, а етику з фізичним і естетичним розвитком дитини. Серед необхідних моральних якостей, які слід виховувати у людині, виділяв: любов до Батьківщини, праці, почуття гідності, чесність і правдивість, людяність, дружба, сила волі тощо. Крім того, він підкреслював, що серед причин, які можуть породжувати моральні вади, є суспільні умови, неправильно організоване виховання, неосвіченість народу. Виходячи з цього, таким важливим є правильне виховання особистості (Zhyttia ta tvorchist H. Skovorody, n. d.).

Зазначимо, що важливу роль у моральному удосконаленні людей і суспільному прогресі мислитель відводив питанням дружби, вмінню поєднувати особисті інтереси та суспільні (Zhyttia ta tvorchist H. Skovorody, n. d.). Педагог підкреслював, що людина, у якої багато друзів, найщасливіша з усіх. Так, він повністю заперечував принцип загальної ворожнечі, оскільки там, де немає дружби, там не можуть утвердитись форми людського гуртожитку.

Підкреслюючи цінність дружби, філософ вказував на те, що ні багатство, ні блиск суспільного положення не дають такого блаженства, як спілкування з друзями. Основні засади етичної поведінки він убачив у таких людських властивостях, як чесність, правда, духовна цнотливість і смиренність. Основа істинної дружби, наполягав він, у істинній любові і єдності. Саме дружба відрізняє людей від звірів милосердям і справедливістю,

від скотів – стриманістю і розумом. Він застерігав уникати спілкуватися з дуже розбещеними товаришами. Важливо дивитися на тих людей, чії слова, справи, рух, усе життя скероване всередину, які не гоняться за вітром, а зайняті душею (Skovoroda, 2012).

Мислитель висловлював думку, що високі моральні якості, добрі почуття, вчинки є результатом істинного знання. Наслідком відсутності істинних знань, не засвоєння норм поведінки, критичного ставлення до власних вчинків була, на його погляд, аморальність деяких молодих людей. Важливо не забувати ні про мораль, ні про науку, ні про душу свою. У всьому необхідно знати міри. Він робить висновок про те, що надмірність приводить до пересиченості та нудьги.

Просвітитель у своїх роздумах також указував на тісний зв'язок між моральним та фізичним вихованням. Важливим, на його думку, було підтримувати душевне та тілесне здоров'я, що сприятиме встановленню рівноваги волі і розуму. Він застерігав не руйнувати своє тіло, уникати зайвих нервових потрясінь. Провідну роль Г. Сковорода надавав естетичному вихованню, а красі природи, поезії, музиці, народним пісням відводив суттєве значення (Aforyzmy Hryhoriiia Skovorody, n. d.).

Не оминув Г. Сковорода й питання ролі батьків у вихованні дітей, усвідомлення ними своєї відповідальності перед дитиною і суспільством. Такий погляд мислителя актуальний для сьогодення в аспекті «педагогіки партнерства». Він наголошував на необхідності розуміти думки, емоції, переживання дитини та вірити в її сили. На думку Г. Сковороди, природні здібності дитини можливо помітити ще у сім'ї. І саме завдання батьків полягає в тому, щоб своєчасно виявити здібності і нахили дітей. Важливо не заважати, а допомагати дитині у розвитку її природніх задатків (Skovoroda, 2005).

Педагог акцентував увагу на тому, що здоров'я дитини, її фізичний і розумовий стан залежать від фізичного і розумового стану та поведінки батьків. Важливою умовою народження здорових дітей, на думку Г. Сковороди, є в першу чергу турбота майбутніх батьків про власне здоров'я.

Педагог пояснював, що аби народити здорових дітей, слід вести здорове життя. Якщо дитина отримає в генетичний спадок добре здоров'я, то й розвиватися вона буде добре. «Слід лише оберігати її від згубних впливів...» (Skovoroda, 1995).

Водночас мислитель підкреслював, що виховна діяльність батьків впливає не лише на фізичний розвиток дитини, а й на розвиток вільнолюбства, сили, розуму, благородства дитини. Виходячи з цього, Г. Сковорода обґрунтував один з батьківських обов'язків – «добра навчати». На думку педагога, слід здійснювати моральне виховання з самого народження дитини. Отже, суть родинного виховання полягає в тому, щоб дитину «благовиховати та навчити вдячності».

Якщо не буде сформовано це змалку, то ніяке виховання потім не допоможе. «Благовиховання», за Г. Сковородою, полягає в тому, щоб розвивати всіма засобами закладене природою почуття добра. Він зазначав, що вбити в собі зло неможливо, коли не втямити спершу, що воно таке зло, а що є добро. Не пізнавши цього в собі, не можна взнати і вигнати його в інших. Навчити вдячності, на думку педагога, – значить навчити пошані до старших, батьків, адже вони є Божим портретом.

На прикладі лелеки Еродія із притчі «Благородний Еродій» він показував важливість огородити дітей від лінощів, аморальності, егоїзму і спрямувати виховання на розвиток таких рис, як скромність, щирість, сердечність, працьовитість, що приховані в дитині від народження.

Мислитель звертав увагу на те, що батькам важливо навчати дітей тому, що щастя не в багатстві й ненажерливості, а у доброзичливості, поміркованості в бажаннях. Інший важливий момент, на якому наголошував Г. Сковорода, це організація процесу виховання так, щоб «впроваджувалася простота і царила дружба, що творить мале великим, дешеве дорогим, а просте приємним» (Skovoroda, 1995). Необхідним є виховувати в дітей уважне, чуйне ставлення до людей. Проте застерігав від підлабузництва, поруч з яким мають місце нечесність, брехливість та інші моральні вади.

Мислитель акцентував увагу на тому, що дитина має жити, формуватися в атмосфері поваги, любові до батьків. Слід зазначити, що залишається нагальним і у наш час питання прикладу батьків: «як від яблуні соки у гілля її», так і батьківський характер, приклад впливають на дітей, формують їх як особистостей, доки «не відлучаться і наново не вкоріняться» вони (Skovoroda, 2005). У творах «Вдячний Еродій», «Убогий Жайворонок» на прикладі батьків Еродія й Жайворонка автор показав, як через бесіду, приклад батьки формують думки і поведінку своїх діточок.

Педагог наполягав на думці, що за своєю природою людина не зіпсована, добра. На думку Г. Сковороди, наслідками неправильного виховання і суспільних умов дітей є неробство, пихатість, самодурство, егоїзм, кар'єризм, марнославство, плазування перед модою. Не схвалював просвітник й існуючу практику відправлення батьками своїх дітей на виховання нянькам. Підкреслював, що батьків виховна справа мотивує самовдосконалюватися.

Обговорення. У статті ми розширили наукові доробки інших науковців щодо питань життєвих цінностей за Г. Сковородою. На думку вченого, людина народжується для щастя, тому основна мета батьків і педагогів – не зашкодити вільному розвитку дитини відповідно її нахилів, природних здібностей. Серед педагогічних пріоритетів Г. Сковороди – самовиховання та самонавчання. Тому основне завдання педагога – навчити людину самопізнання, сприйняттю світу, адекватному оцінюванню себе, своєї ролі в ньому, рефлексії, прагненню набуття нових знань та самовдосконалення. Освітянин накреслив шлях до щастя – саморозвиток людини як постійна праця у засвоєнні наук, вправлянні в моральних вчинках, що веде до збагачення її духовного світу.

Вважаємо, що творче осмислення та використання досвіду видатного мислителя є педагогічно обґрунтованими для розв'язання актуальних проблем сучасної вітчизняної школи, зокрема, проблем морального, розумового, естетичного виховання особистості, взаємодії школи та родини у формуванні гармонійної особистості.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що проблема формування особистості, осмислення ролі розумового, морального та інших видів виховання в цьому процесі в творах видатного просвітителя Г. Сковороди має прогресивний характер та спрямована на всебічний розвиток молоді.

ЛІТЕРАТУРА:

- Афоризми Григорія Сковороди [Електронний ресурс]. URL: <http://scovoroda.info/aphorism.php>.
- Друганова О. М., Білик В. М. Г. Сковорода про роль розумового виховання у формуванні особистості. *Новий колегіум*. 2019. № 4 (98). С. 54-58.
- Життя та творчість Г. Сковороди [Електронний ресурс]. URL: [www. Skovoroda. Info](http://www.Skovoroda.Info). Poems Історія педагогіки. За заг. ред. А. В. Троцько. Х.: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2008.
- Ковалинський М. Життя Григорія Сковороди. Твори: У 2-х т. К., 2005.
- Небитова І. А. Актуалізація ціннісно-сміслових аспектів самоосвіти майбутніх учителів початкових класів як запорука їхнього професійного зростання. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2021. № 50. С.145-154.
- Сковорода Г. Листи до Михайла Ковалинського. Упорядкування, передмова, примітки й коментарі проф. Леоніда Ушкалова. Х. : Майдан, 2012. 184 с
- Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. К. : Наукова думка, 1973. Т. 1. 532 с.; Т. 2. 576 с.
- Сковорода Г. Пізнай в собі Людину. Львів: Світ, 1995. 528 с.
- Сковорода Г. С. Сад божественних пісень : поезії, байки, притчі, філософські трактати, листи. К. : НКП, 2011. 334 с
- Сковорода Г. Твори : у 2 т. К. : ТОВ «Видавництво «Обереги», 2005. 479 с.
- Ушкалов Л. Григорій Сковорода: семінарії. Х.: Майдан, 2004. 876 с.
- Хоткевич Г. Григорій Савич Сковорода: (український філософ). Короткий його життєпис і вибрані місця з творів та листів. З нагоди 125-літної річниці з дня смерті. Перевидання. Х.: Гуманітарно-літературна асоціація Г. Сковороди, 1997. 128 с.

REFERENCE:

- Aforyzmy Hryhoriia Skovorody (n. d.). [Aphorisms of Gregory Skovoroda]. Retrieved from: <http://scovoroda.info/aphorism.php> (in Ukrainian).
- Druhanova, O. M. & Bilyk, V. M. (2019). H. Skovoroda pro rol rozumovoho vykhovannia u formuvanni osobystosti [G. Skovoroda on the role of mental education in personality formation]. *Novyi kolehium*, 4 (98), 54-58. (in Ukrainian).
- Zhyttia ta tvorchist H. Skovorody (n. d.). [Life and work of G. Skovoroda]. Retrieved from: [www. Skovoroda. Info](http://www.Skovoroda.Info). Poems. (in Ukrainian).
- Trotsky, A.V. (Ed.). (2007). *Istoriya pedahohiky* [History of pedagogy] Kharkiv. (in Ukrainian).
- Kovalynskiy, M. (2005). *Zhyttia Hryhoriia Skovorody* [The life of Gregory Skovoroda]. In: *Skovoroda, H. S. Tvory in 2 vol*. Kyiv. (in Ukrainian).
- Nebytova, I. A. (2021). Aktualizatsiia tsinnisno-smyslovykh aspektiv samoosvity maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv yak zaporuka yikhnoho profesiinoho zrostantia. [Actualization of value-semantic aspects of self-education of future primary school teachers as a guarantee of their professional growth]. *Teoriia ta metodyka navchannia ta vykhovannia*. No 50. S.145-154. (in Ukrainian).

- Skovoroda, H. (2012). *Lysty do Mykhaila Kovalynskoho* [Letters to Mykhailo Kovalynskiy] (L. Ushlakov, Comp). Kharkiv, Maidan, 184 p. (in Ukrainian).
- Skovoroda, H. (1973). *Povne zibrannia tvoriv* [A complete collection of works in two parts]. Kyiv. Naukova dumka. Part 1. 532 p., Part 2. 576 p. (in Ukrainian).
- Skovoroda, H. (1995). *Piznai v sobi Liudynu*. [Get to know the Man in yourself]. Lviv: Svit. 528 p. (in Ukrainian).
- Skovoroda, H. S. (2011). *Sad bozhestvennykh pisen : poezii, baiky, prytychi, filosofski traktaty, lysty*. [Garden of divine songs: poems, fables, parables, philological treatises, letters]. Kyiv: NKP, 334 p. (in Ukrainian).
- Skovoroda, H. (2005). *Tvory* [Works] in 2 vol. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Oberehy», 2-he vyd., vypravl. 479 p. (in Ukrainian).
- Ushkalov, L. (2004). *Hryhorii Skovoroda: seminarii*. [Gregory Skovoroda: seminary]. Kharkiv: Maidan, 876 p. (in Ukrainian).
- Khotkevych, H (1997). *Hryhorii Savych Skovoroda: (ukrainskyi filosof). Korotkyi yoho zhytteopys i vybrani mistsia z tvoriv ta lystiv. Z nahody 125-litnoi richnytsi z dnia smerti. Perevydannia*. [Gryhory Savych Skovoroda: (Ukrainian philosopher). A brief biography of him and selected passages from his works and letters. On the occasion of the 125th anniversary of his death. Reprint]. Kharkiv: Humanitarno-literaturna asotsiatsiia H. Skovorody. 128 p. (in Ukrainian).

Інформація про авторів:

Білик Вікторія Миколаївна:

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9823-6956>, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна 61166
e-mail: bilykvita@ukr.net

Цапко Алла Миколаївна:

ORCID - <https://orcid.org/0000-0001-5629-4448>, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди вул. Алчевських, 29, м. Харків, Україна, 61002
e-mail: alla.tsapko@hnpu.edu.ua

Ялліна Вікторія Леонідівна:

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9987-8021>; кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет

Information about the authors:

Bilyk Viktoriia Mykolaivna:

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9823-6956>, PhD in Pedagogy (Candidate of Pedagogical Sciences), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Educology and Innovative Pedagogy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Valentynivska street, 2, Kharkiv, Ukraine 61166
e-mail: bilykvita@ukr.net

Tsapko Alla Mykolaivna:

ORCID - <https://orcid.org/0000-0001-5629-4448>, PhD in Pedagogy (Candidate of Pedagogical Sciences), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Educology and Innovative Pedagogy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Alchevskykh street, 29, Kharkiv, Ukraine, 61002.
e-mail: alla.tsapko@hnpu.edu.ua

Yallina Viktoriia Leonidivna:

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9987-8021>; PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Educology and Innovative Pedagogy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Alchevskykh street, 29, Kharkiv, Ukraine,

імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, 61002.

м. Харків, Україна, 61002

e-mail: yallinavika@hnpu.edu.ua

e-mail: yallinavika@hnpu.edu.ua

Цитуйте цю статтю як: Білик В. М., Цапко А. М., Ялліна В. Л. Г. С. Сковорода про життєві цінності. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2024. № 56. С. 8-21.

DOI: <https://doi.org/10.34142/23128046.2024.56.01>

Дата надходження статті до редакції: 20.03.2024

Стаття прийнята до друку: 01.04.2024